PEDIATRIYAGA OID EPONIMIK TERMINLARDA NOMINATSIYA VA ULARNING LUG'ATDA BERILISHI (INGLIZ, O'ZBEK VA RUS TILLARI MISOLIDA)

Yusupova Shaxnoza Axrol qizi

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, assistant-o'qituvchi

Tibbiy tushunchalarni nomlash zarurati odamning kasallik va davolash bilan doimiy to'qnashuvidan kelib chiqadi [1]. Pediatriyada bu nomlarning bir qismi kasallikni birinchi bo'lib tasvirlagan shifokor yoki kasallik aniqlangan joy nomi bilan hosil qilinadi: Down syndrome, Kawasaki disease, Apgar score, Lyme disease. Terminologik nominatsiya ongli va maqsadli faoliyat bo'lib, unda nom berish uchun tanlangan belgi muhim o'rin tutadi [2]. Eponimlarda bu belgi tushunchaning o'ziga emas, uning tadqiqotchisiga yoki topilgan joyiga tegishli, shu sababli nomdan kasallikning mohiyatini bilib bo'lmaydi. Shunga qaramay, eponimlar amaliyotda keng qo'llanadi va bemor oilalari ularni ko'pincha afzal ko'radi [3].

Tezisning maqsadi 2021-2026-yillarda chop etilgan ishlarga tayanib pediatriyaga oid eponimik terminlarning uch tildagi tuzilishini, yozilishidagi o'zgaruvchanlikni va qayta nomlash holatlarining lug'at yozuviga ta'sirini aniqlashdir. Ish dissertatsiyamizning eponimik nominatsiya tamoyiliga bag'ishlangan qismiga tayanadi. Material sifatida shu davrda chop etilgan o'nta ish olindi: ulardan yettitasi eponimlarni bevosita tahlil qiladi, qolganlari nominatsiya nazariyasiga va o'zbek tibbiy terminlarining o'zlashish yo'liga oid. Misollar dissertatsiyadagi pediatriya terminlaridan (XKT rubrikalari, emlash nomenklaturasi, lug'at yozuvlari) keltirildi. Qiyosiy-tavsifiy va tuzilmaviy tahlil usullaridan foydalanildi.

1. Eponimning turlari va tuzilishi

Navruzova eponimni birinchi komponenti atoqli ot bo'lgan terminologik birikma deb ta'riflaydi va manbasiga ko'ra to'rt turga ajratadi: shaxs nomi (Parkinson kasalligi), joy nomi (tulyaremiya, Laym kasalligi), mifonim (hymen) va adabiy qahramon yoki muallif nomi (Pikvik sindromi) [4, B. 20-21]. Pediatriya terminlarida ko'proq birinchi ikki tur uchraydi: xromosoma sindromlari odatda shaxs nomi bilan ataladi (Down syndrome, Turner's syndrome), yuqumli kasalliklar nomida esa joy nomi ustun (Lyme disease, Rift Valley fever). Adabiy qahramon nomlari ko'proq ruhiy va nevrologik atamalarda topiladi. Taneva Electra complex va Rip Van Winkle syndrome kabi misollarni keltiradi va ikkinchisida ko'pincha o'smir o'g'il bolalar kasallanishini qayd etadi [5].

Kazarina va Gulyaeva rus tibbiy terminologiyasidagi 2321 ta eponimik birlikni o'n ikki terminosistema bo'yicha tahlil qilib, ularning notekis taqsimlanganini ko'rsatadi: travmatologiya va ortopediyada 29,6 foiz, umumiy va kommunal gigiyenada 0,43 foiz. Mualliflar eponimni ko'p komponentli birlik deb ta'riflaydi; ularning materialida ustun model N2N1 bo'lib, atoqli ot qaratqich kelishigida bosh so'zdan oldin turadi (Гиппократа лицо) [6]. Bizning pediatriya materialimizda tartib uch tilda farqlanadi (1-jadval).

1-jadval. Eponimik nomlarning uch tildagi shakli

Ingliz tili	O'zbek tili	Rus tili
Down syndrome	Daun sindromi	синдром Дауна
Turner's syndrome	Terner sindromi	синдром Тернера
Kawasaki disease	Kawasaki kasalligi	болезнь Кавасаки
Apgar score	Apgar shkalasi	шкала Апгар
Lyme disease	Lyme kasalligi	болезнь Лайма

Ingliz tilida atoqli ot bosh so'zdan oldin turadi (Down syndrome) yoki egalik shaklida beriladi (Turner's syndrome). O'zbek tilida ham atoqli ot oldin keladi, bosh so'zga esa egalik qo'shimchasi qo'shiladi (Daun sindromi). Rus tilida bosh so'z oldin, atoqli ot qaratqich kelishigida keyin turadi (синдром Дауна). Demak, ingliz va o'zbek tillarida tartib mos keladi, ruscha tartib esa teskari. Kazarina va Gulyaeva materialida ustun bo'lgan N2N1 modeli bilan pediatriya kasallik nomlaridagi bosh so'z oldin keladigan tartibning nisbati alohida tekshiruvni talab qiladi.

2. Yozilishdagi o'zgaruvchanlik

Atoqli otning o'zbek yozuvida berilishi ikki yo'l bilan boradi: rus tili orqali fonetik moslashtirish (Daun, Terner) yoki asl imloni saqlash (Lyme, Kawasaki, Apgar). Bu ikkilanish tasodifiy emas. Qosimova o'zbek tibbiy terminlariga rus tilining ta'siri kuchli ekanini ko'rsatadi: apparat so'zi lotin tilidan ingliz tiliga, ingliz tilidan o'zbek tiliga rus tili orqali o'zlashgan (apparatus, apparatus, аппарат, apparat), aholiga esa UTT qisqartmasidan ko'ra ruscha UZI tanishroq [7, B. 15]. Eponimlarda ham shunday: Navruzova avtoreferatida joy nomi Laym kasalligi deb moslashtirilgan [4, B. 21], dissertatsiyamiz lug'atida esa Lyme kasalligi deb berilgan.

Ingliz tilida ham egalik shakli ikki xil yuradi (Turner's syndrome va Turner syndrome), apostrof esa ma'noni o'zgartirishi mumkin. Lysanets va Bieliaieva keltirishicha, ba'zi eponimlar shifokor Adams nomidan olingan, ammo Adam's deb yozilsa bibliyadagi Adam nazarda tutilgandek bo'ladi [8]. Kazarina va Gulyaeva transkripsiya muammolarini eponimning kamchiliklari qatorida sanaydi [6].

3. Eponimga munosabat va qayta nomlash

Eponimga munosabat bir xil emas. Taneva eponimning to'rt vazifasini (nominativ, ekspressiv, memorial, informativ) va to'rt kamchiligini (talaffuzning qiyinligi, yasovchilik imkoniyatining pastligi, tushunchaning to'liq ochilmasligi, omonim va imlo variantlarining ko'pligi) ajratadi hamda tibbiy terminologiyada de-eponimlashtirish boshlanganini yozadi [5]. Kazarina va Gulyaeva salbiy xususiyatlar ustun degan xulosaga keladi va bunday terminlarni almashtirishga yagona yondashuv kerak deydi; shu bilan birga ular eponimning ijobiy tomonlari qatoriga memorial vazifani, ba'zi hollarda qisqalikni va bemor bilan suhbatda noxush atamalardan qochish imkonini sanaydi [6]. Armocida va hamkasblari eponimlar tarixiy va insonparvarlik ma'lumotini berishini yozadi, ammo egalik shaklini yagona qilishni va tarixiy attributsiyani yaxshilashni tavsiya etadi [3]. Pediatriyada

bemor oilasining munosabati alohida ahamiyatli, chunki atamani ko'pincha shifokor emas, bolaning ota-onasi eshitadi.

Pediatriyada qayta nomlash ikki misolda ko'rinadi. Birinchisi Hallervorden-Spatz kasalligi. Voges va Kupsch Hugo Spatz miya preparatlari yozuvlarini evtanaziya qurbonlari ro'yxati bilan solishtirib, to'rtta qurbonni aniqlaydi va kasallikni faqat PKAN yoki NBIA deb atash tarafdori bo'ladi; ularning hisobicha eponim tadqiqot davrida Osiyo maqolalarining taxminan 74 foizida, Yevropa va Shimoliy Amerika maqolalarining taxminan 52 foizida qo'llangan [9]. Ikkinchisi Asperger sindromi. Pediatric Research jurnalidagi tahririyat maqolasida 43 muallif Vena pediatri Hans Asperger natsistlar davrida nogiron bolalarni o'ldirishda ishtirok etgan, degan asosda nomdan voz kechishni taklif qiladi va DSM-5 da Asperger sindromi alohida tashxis sifatida qolmaganini eslatadi [10]. Ikkala holatda ham eponim adabiyotdan birdan yo'qolmaydi, shu sababli lug'at yozuvida eski nom ham, yangi nom ham bo'lishi kerak.

4. Lug'atda berish bo'yicha takliflar

Navruzova eponimlar bilan bog'liq ikki leksikografik holatni ko'rsatadi: omonimiya (Aleksandr kasalligi I va II, ularni ikki xil shifokor tasvirlagan) va eponimning tavsifiy nom bilan sinonimik munosabati [4, B. 23-25]. Shundan kelib chiqib, uch tilli pediatriya lug'ati uchun quyidagi tuzilma taklif etiladi.

1) Sarlavha so'z uch tilda beriladi, atoqli otning yozilishi esa alohida ko'rsatiladi: asl imlo, o'zbekcha moslashtirilgan shakl va ruscha shakl. Ikki yozilish (Lyme va Laym) bir-biriga ko'rsatma bilan bog'lanadi.

2) Egalik shaklining ikkala varianti (Turner's syndrome, Turner syndrome) bitta yozuvda beriladi; asosiy shakl sifatida Armocida va hamkasblari tavsiya qilgan egalik shaklsiz variantni olish mumkin [3].

3) Omonim eponimlar raqam bilan ajratiladi (Aleksandr kasalligi I, II), qisqa izohda nomni bergan shifokorning ismi va davri ko'rsatiladi. Bu Kazarina va Gulyaeva sanagan paronimiya va biografik ma'lumot zarurati muammosini lug'at darajasida hal qiladi [6].

4) Qayta nomlangan yoki nomi bahsli eponim yozuvdan chiqarilmaydi. Unga "eskirgan nom" belgisi qo'yiladi va yangi nomga ko'rsatma beriladi (Hallervorden-Spatz disease, qarang: PKAN) [9]; etik sabab bo'lgan hollarda bu haqda qisqa izoh qo'shiladi [10].

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Navruzova M. Tibbiyot terminologiyasida nominativ funksiyalarning ifodalanishi // Tadqiqot va innovatsiyalar jurnali. - 2025. - 3(3). - B. 28-34. - DOI: 10.5281/zenodo.15442890.

2. Saidqodirova D.S. Terminologiyada nominatsiya hodisasi (kompyuter va internet terminlari misolida): DSc diss. - Toshkent: O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, 2023.

3. Armocida E., Masciangelo G., Natale G. Medical eponyms versus acronyms: what medical terminology is most beneficial to learn? A question of goals // Postgraduate Medical Journal. - 2024. - Vol. 100, No. 1188. - P. 771-775. - DOI: 10.1093/postmj/qgae059.

4. Navruzova M.G. Tibbiy birliklarning leksikografik tadqiqi: DSc diss. avtoref. - Buxoro: Buxoro davlat universiteti, 2026. - URL: https://buxdu.uz/media/aftoreferat/Navruzova_Muyassar_compressed.pdf (murojaat sanasi: 16.11.2026).

5. Taneva S.Y. Eponymization of literary and mythological characters in English, Russian and Bulgarian medical domain // Здоровье человека, теория и методика физической культуры и спорта. - 2022. - № 4 (28). - P. 205-212.

6. Казарина С.Г., Гуляева Т.Ю. Эпонимические термины как фрагменты терминосистем подъязыка медицины // Филологические науки. Вопросы теории и практики. - 2022. - Т. 15, вып. 12. - С. 3837-3842. - DOI: 10.30853/phil20220708.

7. Qosimova F.X. O'zbek-ingliz tibbiy terminlarining semantik, sintagmatik va pragmatik tadqiqi: DSc diss. avtoref. - Farg'ona: Farg'ona davlat universiteti, 2026. - URL: https://api.ziyonet.uz/uploads/books/10000184/5LfIPXsuHgBUbSi.pdf (murojaat sanasi: 16.11.2026).

8. Lysanets Y., Bieliaieva O. The use of eponyms in medical case reports: etymological, quantitative, and structural analysis // Journal of Medical Case Reports. - 2023. - Vol. 17. - Art. 151. - DOI: 10.1186/s13256-023-03895-0.

9. Voges L., Kupsch A. Renaming of Hallervorden-Spatz disease: the second man behind the name of the disease // Journal of Neural Transmission. - 2021. - Vol. 128, No. 11. - P. 1635-1640. - DOI: 10.1007/s00702-021-02408-x.

10. Bearer C., Abman S.H., Agostoni C. et al. Asperger's syndrome - about time to rename it? // Pediatric Research. - 2024. - Vol. 95, No. 3. - P. 582-584. - DOI: 10.1038/s41390-023-02885-8.